

יציאת רוסיה נוסח מנחם מנדל

מאת חנא שמרוק

תדפיס מתוך:

האוניברסיטה

כתביעת של האוניברסיטה העברית בירושלים

כרך 16 חוברת ב
סיון תשל"א, יוני 1971

מאת חנא שמרוק

מאת חנא שמרוק

היהודי, כשמנחם-מנדל וזוגתו משמשים לו לשלום עליכם מדיום להבעת השקפותיו.

שנת 1913 היתה שנה קשה וקודרת בזירה הבין-לאומית בכלל וליהדות בפרט. מלחמת הבלקנים והמתיחות שליוותה אותה, משפט בייליס בקיוב, התגברות האנטישמיות בתחומי רוסיה ופולין, גירושי היהודים מהכפרים ברוסיה, ההגירה המבוהלת מרוסיה אל מעבר לים ועינויי המהגרים, החיפושים הקדחתניים אחרי פתרונות טריטוריאליים, הקונגרס הציוני בווינה, ריב הלשונות ועוד ועוד — שימשו לו לשלום עליכם רקע לתגובותיהם של מנחם-מנדל וזוגתו. בסדרה זו מביא מנחם-מנדל רעיונות והצעות התואמים את אופיה של דמות זו, כפי שעוצבה כבר בסדרות הקודמות, ולאחר שנעשתה לשם דבר בעיני המוני קוראיו הנלהבים של שלום עליכם.

„כרך שני“ זה של „מנחם-מנדל“ לא הופיע עד עתה בצורת ספר, לא במקורו ביידיש, ולא בתרגום עברי. לציון יום מותו ה-50 של שלום עליכם פרסמתי מבחר אגרות מתוך הסדרה של „מנחם-מנדל“ משנת 1913 ברבעון התל-אביבי „די גאלדענע קייט“ (כרך 56 משנת 1966). הקדמתי למבחר זה מבוא על הסדרה הגנוזה והבעתי תקווה שנוכה בקרוב לפרסום מחודש של כל „מנחם-מנדל“, שיכלול אף את הסדרה משנת 1913.

בשנת 1969 התחיל כתב-העת המוסקבאי ביידיש „סאָווע-טיש היימלאַנד“ בפרסום מחדש של כל האגרות הגנוזות של מנחם-מנדל וזוגתו (בחוברות 2—5). אולם כאשר הגיע תורה של הסדרה משנת 1913 נוספה לפרסום זה (החל בחוברת 3) ההערה: „מקוצר“. הסתבר, שקיצורים אלו אינם

„מנחם-מנדל“, ספרו הידוע של שלום עליכם, שהופיע לראשונה בשנת 1909, מורכב מסדרות של אגרות בין מנחם-מנדל לבין שיינה-שיינדל אשתו, שנדפסו מלכתחילה באופן נפרד בקבצים ובכתבי-עת למן 1892. לקראת כינוסן של הסדרות הללו בספר אחד, הנושא את שמו של גיבורו, עיבד אותן שלום עליכם מחדש. בסיומו של הנוסח המעובד מודיע מנחם-מנדל לאשתו על כוונתו לנסוע לאמריקה, ובהקדמה לספר מבטיח שלום עליכם במפורש שימשיך בתיאורי תלאו-תיו של מנחם-מנדל בארץ האפשרויות הגדולות.

עוד בשנת 1904 נתפרסמה אגרת ששלח מנחם-מנדל לשלום עליכם מגניו-יורק. שלום עליכם לא כלל אגרת זו בספר משנת 1909 ומסתבר שתכנן אז סדרה חדשה של אגרות שבה יתוארו תהפוכותיו של גיבורו המפורסם בארצות-הברית. תכנית זו לא הגיעה לידי מימוש. אולם מנחם-מנדל שב והופיע בפני הקורא היהודי בשנת 1913; בעתון הוורשאי „היינט“ הופיעה אז סדרה חדשה וארוכה של 45 אגרות של מנחם-מנדל וזוגתו. פרסומה של הסדרה נפסק לפני סיומה בגלל סכסוך בין שלום עליכם לבין העורך של „היינט“. תוך כדי עבודתו על הסדרה החדשה הגדירה שלום עליכם ככרך שני של ספרו „מנחם-מנדל“.

לצורך הסדרה משנת 1913 החזיר שלום עליכם את מנחם-מנדל מגניו-יורק לוורשה. בגלגול חדש זה התחייב מנחם-מנדל בפני עורך העתון להמציא לו לפרסום את אגרותיו. התגלמות חדשה זו של הדמות כעתונאי וככתב קבעה את אופיה של הסדרה החדשה. „הכרך השני“ של „מנחם-מנדל“ אינו אלא תגובה אקטואליסטית מובהקת של שלום עליכם על המאורעות שהתרחשו בשנת 1913 והסעירו את הציבור

נדונה ונבדקת גם הבעיה הספציפית של תרגומי של י. ד. ברקוביץ לעברית. זאת לאור הטענות המושמעות עתה, שתר-גומיו של ברקוביץ מיושנים מבחינה לשונית, שאין הם מדויקים די הצורך, ומתוך חירות-יתר לגבי המקור הם מסלפים את אופיין של הדמויות של שלום עליכם. בסמינר הושמעו דעות, שהלשון העברית התפתחה בדורות האחרונים ללשון דיבור עשירה ולפיכך היא מעניקה עתה למתרגם אפשרויות חדשות שלא היו קיימות קודם לכן, בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, בה עסק ברקוביץ בעיקר מפעלו כמתרגם ובה קבע את הנוסח של תרגומיו. כדי לאמת או לסתור דעות אלו נתבקשו תלמידי הסמינר לנסות את כוחם בתרגום אגרת אחת מתוך הסדרה של "מנחם-מנדל" משנת 1913 (אותה האגרת שבגלל משמעותה האקטואלית הושמטה בפרסום הסו-בייטי). להלן מתפרסמת אגרת זו במקורה, ולצדה שלושה תרגומים לעברית, שנבחרו על-ידי תלמידי הסמינר כמייצגים אפשרויות שונות לתרגום מחדש של כתבי שלום עליכם. בנוסחה של אננה דרסנר יש משום נסיון לתרגם את שלום עליכם לעברית הנחשבת תקינה. ישראל ברטל ניסה לשוות לתרגומו סגנון של כתב בעתון עברי בוורשה בשנת 1913 (מבוסס על סגנון "הצפירה" מתרע"ג), ובו מיווג של סגנון עתונאי עברי עם יידישומים. נוסחה של חיה יונס הוא נסיון לתרגם את מכתבו של מנחם-מנדל לעברית מדוברת של שנות ה-70, על כל "שיבושיה" האפשריים. (אננה דרסנר פרסמה תרגום של "טוביה החולב" לשלום עליכם לפולנית, שהופיע בוורצלב בשנת 1960. ישראל ברטל וחיה יונס הם ילידי הארץ).

ירושם זה והרישומים להלן נלוו למכתבי מנחם מנדל ב"סאָוועטיש היימלאַנד".

אלא תוצאה של צנזורה קפדנית ומחודשת לדבריו של שלום עליכם. מגמתה של הצנזורה ברורה וגלויה לעין: לסלק מיצירתו של שלום עליכם כל דבר שיש בו משום התייחסות לבעיות אקטואליות בזמננו שלנו, או רמז כלשהו לבעיות בתחום היהודי שלא באו על תיקונן מימי הצאר ועד ימינו. ההשמטות נעשו ללא כל ציון והסבר. לא צויין ב"סאָוועטיש היימלאַנד" היכן הושמטו קטעים מהאגרות שזכו לפרסום לאחר הניפוי הקפדני; לא נאמר דבר על האגרות שנפסלו

פרופ' חנא שמרוק

בשלימותן ועל סיבת פסילתן. בדיקה מדוקדקת העלתה שמתוך הסדרה סולק כל דבר המבטא את השקפותיו הציוניות של שלום עליכם, סולקו תגובותיו על האנטישמיות בפולין, שעלתה שוב בכל חריפותה בשנת 1969, מועד הפרסום ב"סאָוועטיש היימלאַנד".

בפרסום הסובייטי נעדרת אגרת מספר 10 של מנחם-מנדל בסדרה זאת, שבה משיב גיבורו של שלום עליכם תשובה בוטה על הטענות אותן השמיעו האנטישמים כלפי יהודי רוסיה ומציע לממשלה תכנית מפורטת ליציאתם של כל היהודים מרוסיה. אגרת זאת מתפרסמת להלן מחדש במקורה ובתרגום עברי. מתוכנה ניתן להבין בנקל מדוע פסחו עליה עורכי "סאָוועטיש היימלאַנד" בשנת 1969, בעיצומה של ההתעוררות הלאומית בקרב יהודי ברית-המועצות, התובעים למעשה כיום את הגשמת תכניתו של מנחם-מנדל משנת 1913. גם לטענות של האנטישמים וגם לתשובותיו של מנחם-מנדל יש עוד עתה משמעות אקטואלית בתנאים הסובייטיים.

הסמינר בחוג לספרות יידיש בשנת הלימודים הנוכחית מוקדש ליצירתו של שלום עליכם. מובן מאליו, שמנחם-מנדל, על כל גילוייו, משמש אחד המרכזים בדיוני הסמינר. שורה של עבודות סמינריוניות נכתבת על נושאים הקשורים בהתהוותה של הדמות ועיצובה. במהלך הדיונים בסמינר נדונו גם תרגומי יצירותיו של שלום עליכם לעברית ולאנגלית ונשלמים עתה סיכומים גם בתחום זה. בסיכומים אלה נבחנת הדעה המקובלת והנפוצה הטוענת, שלא ניתן לתרגם את שלום עליכם מיידית לכל שפה אחרת, ולוא גם תוך הערכת האמצעים בהם השתמשו מתרגמיו של שלום עליכם, כדי ליצור הקבלות למקור בידיש, לעושרו האידיומטי ולמשחקי הלשון בהם הוא רווי.

לױגתי היקרה הצנועה החכמה מרת שײנע-שײנדל שתחי

ראשית בין איך דיר מודיע, אָז איך בין ב"ה בקו החיים והשלום. השם יתברך זאל העלפֿן מע זאל תמיד האַרכן איינס פֿון דאָס אַנדערע נאָר גוטס מיט בשורות טובות ישועות ונחמות — אמן.

השנית זיי וויסן, זוגתי היקרה, אָז אין דער דומע מיש איך מיך ניט, פֿון דעפּור טאַטן האַלט איך ניט און פּוסטע גלעקער האָב איך פֿיינט. איך גיי מיט דעם גאַנג, אָז ס'איז ניט נאָר אַרויסגעוואַרפֿן די טירחה פֿון די גוטע מענטשן, וואָס ווילן אונדז אַ טובה טאָן און פֿאַרענטפֿערן, אָז מיר זענען ניט אַזוי, ווי מע זאָגט אויף אונדז — איך האַלט, אָז פֿאַר אונדז איז עס אַדרבה נאָך די גרעסטע רעה. ווען איך, למשל, בין אַ דעפּוטאַט פֿון די דעפּוטאַטן אין דומע, וואַלט איך געזאָגט פּורישקעוויטשן מיט מאַרקאָוו מיט זאַמיסלאָווסקין, זיי זאָלן דווקא רעדן צעזעצטערהייט, און אָז זיי וואַלטן אויפֿגעהערט צו רעדן, וואַלט איך ערשט דעמאָלט מיר אויפֿגעשטאַנען און קאַלט צו זיי אַזוי געזאָגט: — שוין? איר האָט שוין אין גאַנצן אָפּגעזאָגט? מעג איך אַפֿשר אויך רעדן אַ וואַרט? אויב אַזוי, דאַרף איך אייך זאָגן, מורי ורבותי, אָז איר זענט פֿולקאַם גערעכט אַרום און אַרום. לאַמיר זיך אַקאַרשט אויסרעכענען אַקוראַט, אַ פּונקט נאָך אַ פּונקט, וועט איר זען, אָז איך גיב אייך נאָך אויף אַלצדינג: (1) איר טענהט אָז מע באַדאַרף אונדז אַרויסאַגן פֿון דאַרף, וואַרעם מיר זענען צו אַ נישטער פֿאַלק. אמת, ויציב, ונכון, וקים וישר! מיר זענען אַ נישטער פֿאַלק. שוין צו נישטער! אָט נעמט אַ דאַרף פֿון דריי טויזנט אייוואַנעס, זיצט דאַרט איין יאַנקל, איז ער אַ נישטערער, שטענדיק נישטער! מע זאל עס אים זען כאַטש איין מאָל אין אַ יובֿל, ער זאל זיך וואַלגען פֿון די פֿיס, אַנרירן עמעצן מיט אַ קרום וואַרט. פֿון נעמען אַ האַק און פּלעטן יענעם דעם מוח איבער אַ גאַרנישט מיט אַ נישט — רעדט מען שוין ניט. פֿאַרשטייט זיך, אָז אַזעלכעס איז מסופּן. ווי קאָן מען אים לאָזן זיצן?.. (2) איר טענהט, אָז מע באַדאַרף צונעמען ביי אונדז ווי ס'איז נאָר פֿאַראַן ערגעץ אַ שטיקל פרנסה, וואַרעם מיר זענען צו אַ קלוג פֿאַלק, מיר קאַנען מאַכן פֿון שניי גאַמלקעס און פֿון אַ קערבל צוויי און אייך איז שווער מיט אונדז צו קאַנקורירן. אמת ויציב ונכון וקים וישר! און פֿאַרשטייט זיך, אָז דאָס איז אַן אומגליק. נאָר ווער איז שולדיק אין דעם אומגליק, מורי ורבותי, אָז ניט איר אַליין מיט אייער ניט צולאָזן אונדז צו קיין זאַך, אַחוץ מסחר? (3) איר טענהט אָז דעריבער לאָזט איר אונדז ניט צו צו קיין זאַך, וואַרעם מיר זענען צו שאַרף געשפיצט פֿאַר אייך, מיר קאַנען, זאָגט איר, אין אַ קורצער צייט חלילה געבן אייך די בעסטע אָפֿיצירן, די גרעסטע גענעראַלן, די פֿיינסטע טשינאוויניקעס, דירעקטאָרעס פֿון גימנאַזיעס, סליעדאָואַטעלעס מיט פּראַקוראַרן, גובערנאַטאָרעס מיט מיניסטאַרן, ווי אין אַנדערע לענדער. אמת ויציב ונכון וקים וישר! הלוואי וואַלט עס טאַקע אַזוי געווען ווי עס וועט נאָך אַזוי גיך ניט זיין... (4) איר טענהט, אָז כאַטש איר לאָזט אונדז ניט צו צו קיין זאַך און כאַטש איר יאַגט אונדז און טרייבט אונדז און רודפֿט אונדז און טראַכט אויס אַלע טאַג נייע בלבלים מיט נייע גורות, פֿון דעסטוועגן קאָן מען אונדז ניט אויסרייכערן און אַדרבה מיר שפּילן נאָך די גרעסטע ראַל, זאָגט איר, די רייכסטע פֿאַבריקאַנטן, זאָגט איר, זענען אונדזערע, די שענסטע באַנקירן זענען אונדזערע. די גרעסטע עקספּאַרטערן זענען אונדזערע — פֿון שפּעגעלאַנטן אויף דער בערזע איז אָפּגערעדט. אַחוץ אונדז איז דאָך דאַרט נישטאַ אַ משוגענער הונט. — אמת ויציב ונכון וקים — וישר! איך רעד אויף אייער לשון: אַזוי איז דאָס געווען און אַזוי וועט דאָס זיין. ס'איז אַ פֿאַרפֿאַלענע זאַך, מורי ורבותי, און איר אַליין זענט אין דעם חיבֿ, ווי איך האָב אייך נאָר וואָס געזאָגט. (5) איר טענהט, אָז אַפּילו אין דעם ענין פֿון שרייבעריי, פֿון ביכער און פֿון גאַזעטן, און אויך אין

דעם ענין פֿון זינגען און שפּילן, פֿאַרנעמען מיר אויך ביי אייך דעם סאַמע אויבנאַן. אמת. ויציבֿ ונכון וקים וישר! דעם אויבנאַן ניט דעם אויבנאַן — אַ בפֿכֿוד אַרט פֿאַרנעמען מיר. נאָר אין דעם זענט איר שוין ניט שולדיק. דאָס איז אַ גאַטס זאַך און קיין בן־אָדם קאָן דערצו גאַרניט העלפֿן. מע קאָן מיט גוואַלד אַרויסטרייבן אַן אַרעמען יידן פֿון דאַרף, אַרויסוואַרפֿן אַ קראַנקע יידענע מיט די בעבעכעס; מע קאָן מיט קלוגשאַפֿט אַרויסרייסן ביי יענעם דעם לעצטן ביסן פֿון מויל. מע קאָן מאַכן איינעם אַזאַ ביטער לעבן, אַז ער זאָל גאָר לויפֿן אין דער וועלט אַריין. נאָר אַרויסרייסן ביי יענעם דעם מאַרד פֿונעם קאַפֿ, די פֿעדער פֿון דער האַנט, דאָס קול פֿונעם האַלדז, — דאָס איז אַ זאַך וואָס איז אוממעגלעך!.. (6) איר טענהט, אַז אונדזערע קינדער זענען צו להוט נאָך אייער תורה און זיי יאָגן אַזוי אַריבער אייערע קינדער, אַז מע קאָן זיך מיט זיי גאָר קיין מאַל ניט אויסגלייכן. אמת ויציבֿ ונכון וקים וישר! אונדזערע קינדער, אַחוץ וואָס זיי האָבן גוטע קעפלעך, זענען זיי נאָך גרויסע וועלערס — דאָס האָט איר זיי געמאַכט פֿאַר וועלערס. איר אַליין! על פֿן זוכט איר איצט עצות: פֿראַצענטן און פֿראַצענטן דפֿראַצענטן. און אַזוי לאַנג קוועטשן, ביז מע זאָל זיי אין גאַנצן אַרויסקוועטשן... אַוודאי איז דאָס אַ גוטע עצה און ווער וועט דאָס האָבן טענות צו אייך, אַז איר זענט חלילה אומגערעכט? דאָס אייגענע וואָס מיט די קלענערע קינדער אין די גימנאַזיעס און אוניווערסיטעטן, איז מיט די גרעסערע קינדער אין דער דינסט. מע דאַרף אונדז גאָר אין גאַנצן, זאַגט איר. אַרויסוואַרפֿן פֿון דער דינסט, און איר זענט נעבעך זייער גערעכט, וואָרעם צו וואָס טויג אייך, מיר זאָלן האָבן טענות צו אייך: „סטטישט, פֿאַדאַטקעס צאָלן מיר, סאָלדאַטן גיבן מיר, פֿאַר וואָס זאָלן מיר זיין פֿאַררעכנט ביי אייך פֿאַר שטיפֿקינדער?“... איז וווּ איז יושר? וווּ איז מענטשלעכקייט? וווּ איז גאַט? — נאָר ווער רעדט דאָס הינט פֿון אַזעלכע זאַכן?.. זעט איר, איין טענה איז נאָך פֿאַראַן ביי אייך, אַ נומער 7) — דאָס איז די טענה פֿון בלוט, אַז מיר קוילען, זאַגט איר, אייערע קליינע קינדערלעך, און נוצן אויס זייער בלוט אויף פּסח — די דאָזיקע טענה וועלן מיר איבערלאָזן אויף אַן אַנדערש מאַל. וואָרעם למאי זאָלן מיר זיך נאָרן? ווי מײַן רבי על־השלום פֿלעגט זאָגן, אַז ס׳איז געקומען דאַנערשטיק און מיר האָבן אים באַדאַרפֿט איבערוואַגן דאָס לייענען פֿון דער וואַך און מיר האָבן עס מסתמא ניט געוויסט, נאָר פֿון דעסטוועגן האָבן מיר זיך געשאַקלט און געזונגען, ער זאָל מיינען, אַז מיר ווייסן: „איר ווייסט דאָך, ממזרים, אַז איך ווייס, אַז איר הייבט ניט אָן צו וויסן די גמרא, היינט אויף וועלכע שוואַרצע יאָר האָט איר זיך אַזוי צעשאַקלט?“... מיט די ווערטער וויל איך אייך אויך זאָגן, מורי ורבותי: איר ווייסט דאָך, אַז איך ווייס, אַז איר ווייסט, אַז ס׳איז בלאָף, היינט וואָס דער ציילט איר מעשיות?.. ניט מער, איר דאַרפֿט דאָס האָבן צום רעמל, אַ ביסל צו פֿאַר־ענטפֿערן זיך אַליין און אַ ביסל יוצא זיין פֿאַר דער וועלט, אַז איר טרייבט אונדז דערפֿאַר, וויל מיר זענען נאָך אַ ווילד פֿאַלק מיט ווילדע מנהגים פֿון פֿאַרצייטן. „שטעלט אייך פֿאַר — זיי באַנוצן נאָך בלוט אויף פּסח!“... איז די וועלט קען אונדז פֿריער און בעסער און נעענטער? — וואָס מאַכט עס אויס? דערווייל איז אַ טומל. דערווייל וואַרף איך דיר אויס די שוועסטער די משומדת. איז דו האַסט ניט קיין שוועסטער? גיי פֿאַרענטפֿער זיך!.. הקיצור, מורי ורבותי, ווי איר זעט, האָב איך אייך פֿמעט אויף אַלע פּונקטן אָפּגעגעבן דעם גערעכט. איצט בלייבט איבער איין זאַך: צו וואָס דאַרפֿט איר אונדז? איז דען ניט גלייכער פֿאַר אייך איר זאָלט פּטור ווערן פֿון אַן אומגליק? איר באַרעכנט אייך נאָר, מורי ורבותי, וואָסער אַ לעבן פֿאַר אייך וואַלט געווען, ווען איר שטייט אויף אין דער פֿרי — נישטאַ איין ייד ביי אייך אַפֿילו אויף אַ רפּואה!.. ווי אַזוי? בעט מיר, וועל איך אייך געבן אַ קאַמבינאַציע אַ פֿראַסטע און אַ בפֿכֿודע, און דווקא מיט גוטן. צו וואָס זאָלט איר זיך אָפּעסן דאָס האַרץ, מיט קלאַפּאַט, מיט הוצאות, מיט נאָך אַזעלכע זאַכן? אַמער, זייט מכריז ומודיע אין אַלע בתי־מדרשים, שולן און שוללעך, אַז יעדער ייד, וואָס וויל אַרויס־פֿאַרן זאָל ער זיך פֿאַרן בשם אלקי ישראל געזונטערהייט, מע גיט אים אַ באַנבילעט דריטע קלאַס ביז דער גרענעץ און קליינגעלט אַ הונדערטער אין קעשענע אויף הוצאות... מאַכט אַקאַרשט אַ רעכענונג, מורי ורבותי, וואָס וועט אייך קאַסטן אַרום און אַרום? מישטיינס געזאַגט, אַ גאַרנישט מיט אַ נישט! מילא די באַן רעכנט מען ניט — ס׳איז

דאך איז ער באן — בלייבט איבער נאך דאס ביסל קליינגעלט אויף הוצאות. איז וואס זשע איז דא דער גוואלד? לאמיר זאגן זעקס מיליאן יידלעך צו הונדערטער אויף א יידן האבן מיר א קיימא לן פון זעקס הונדערט מיליאן. פֿעלט נאך אלץ 400 מיליאן ביז א מיליאַרד. — ניט שוין זשע איז בני אייך ניט ווערט אפֿילו קיין מיליאַרד, וואס איר ווערט פטור פֿון אזא פֿעקל יידן קיין עין־הרע?.. באַרעכנט אייך, מורי ורבותי, איך גיב אייך צייט א יאָר אויף צו באַטראַכטן זיך...

אַט אַזוי, זוגתי היקרה, וואַלט איך מיט זיי אַ רעד געגעבן ווען איך בין אַ דעפּוטאַט. איז וועסטו דאָך מיך פֿרעגן, וואָס וועט זיין, טאַמער געפֿעלט זיי טאַקע מיין קאַמבינאַציע און זיי גייען איין אויף מיין פֿראַיעקט? ווהיין וועלן מיר זיך אַהינטאַן אַלע?.. די אייגענע קשיא האָט מיך געפֿרעגט האַסקל קאַטיק אויך. אַט דער ייד האָט דיר אַ טבֿע אַלע מאַל פֿרעגן קשיות און יעדער זאָך איבערשפּאַרן. וואָס דו זאָלט אים ניט זאָגן, מוז ער דיר דרינגען קאַפּויר! איך קום צו גיין צו אים און דערצייל אים פֿון מיין פּלאַן, אדרבה פֿיין און שיינ ווי עס געהער צו זיין, לאַזט ער מיר ניט אַרויסרעדן ביון סוף און הייבט אָן באַלד איבערצופֿרעגן מיך: וואָס וועט זיין, ערשטנס, טאַמער וועלן זיי, זאָגט ער, אונדז גאַרנישט וועלן אַרויסלאָזן? צווייטנס, טאַמער וועלן אונדזערע יידן, זאָגט ער, ניט וועלן גיין? דריטנס, אַפֿילו אַז ביידע צדדים זאָלן שוין גאָר מסכים זיין — וווּ וועט מען נעמען, זאָגט ער, אַזוי פֿיל געלט מיט וואַגאַנעס, מיט עסנוואַרג מיט נאָך זאָכן ס'זאָל קלעקן, זאָגט ער, פֿאַר איבערפֿעקלען קיין עין־הרע זעקס מיליאָן מענטשן? און נאָך און נאָך קשיות מיט קשיות! האָב איך אים דווקא געלאָזט רעדן — אַ ייד וויל אַ ביסל רעדן — פֿאַר וואָס זאָל איך אים ניט טאָן צו ליב? האָט ער גערעדט און גערעדט און גערעדט. און אַז ער האָט אויפֿגעהערט צו רעדן האָב איך גענומען רעדן און אַפֿענטפֿערן אים על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, און האָב אים צעשלאָגן מסתמא אַלע זיינע טענות, אַזוי ווי איך קען! האָט ער אַ קוק געטאָן, אַז ס'איז שלעכט, איז ער געפֿאַלן אויף אַ המצאה: „וואָס וועט זיין, זאָגט ער, רב מנחם־מענדל, טאַמער מאַכט זיך, זאָגט ער, אַ פּאַגראַם. ניט איצט, זאָגט ער, נאָר העט שפּעטער אין הונדערט יאָר אַרום, וווּ וועט מען, זאָגט ער, נעמען אַ יידן?“ זאָג איך צו אים: „אויב, זאָג איך, דאָס איז נאָר אַ המצאה, איז מהיכא תיתי, זאָג איך, כאַטש אַפֿילו איר וואַלט געמעגט, זאָג איך, פֿאַלן אויף אַ שענערע המצאה. נאָר אויב, זאָג איך, איר מיינט דאָס ערנסט, איז דערצו אויך דאָ אַן עצה: אַזוי ווי, זאָג איך, אין דער לעצטער צייט האָט מען זיך אַ נעם געטאָן צו אונדזערע משומדים און מע וויל זיי אַ ביסל, זאָג איך, אויסגלייכן מיט יידן, אַ סבֿרה, זאָג איך, אַז זיי הייבן שוין אויך אַן פֿילן דעם טעם, ווי מיר, פֿון פּראַצענטן און פּראַצענטן דפּראַצענטן... און אַזוי ווי, זאָג איך, זיי וועלן דאָך בלייבן אויפֿן אַרט, וועט מען קאַנען, זאָג איך, בשעת הדחק גאַנץ שיינ יוצא זיין מיט משומדים. — זענט איר שוין, זאָג איך, צופֿרידן, צי נאָך ניט?“ לאַזט ער מיך אָפּ אַ וויילע און זאָגט: „ווערטלעך, ר' מנחם־מענדל, אַן אַ זייט. לאַמיר זיך, זאָגט ער, אומקערן צוריק גאָר צום אַנהייב“, — און הייבט מיר אַן ווידער אַ מאַל מיט זיינע קשיות, גיי איך שוין אַרויס פֿון די פֿלים און זאָג אים: „איך האָב אייך געבעטן, זאָג איך, וויפֿל מאַל, רב האַסקל, אַז פֿון די זאָכן זאָלט איר מיט מיר ניט רעדן!“ מאַכט ער צו מיר: „ווער איז געקומען צו וועמען — איך צו אייך אָדער איר צו מיר?“ און שמייכלט נאָך בעת מעשה. — אַן איינגעגעסענער ייד דאָס איז! מאַל דיר, ער האָט זיך פֿון מיר ניט גענאַרט. איך האָב אים שוין רעכט אַוועקגעגעבן! איך וואַלט אַפֿילו דיר באַדאַרפֿט איבערגעבן אַלצדינג וואָס איך האָב אים אויסגעלומרט, וואַלטט געהאַט, גלייב מיר, הנאה. נאָר מחמת איך האָב קיין צייט ניט, מאַך איך דאָס בקיצור. אייִה אינעם אַנדערן בריוו וועל איך דיר אַרויסשרייבן אַלצדינג נאָך מער באַריכות. לע"ע לאַז גאַט געבן מיט געזונט און מיט הצלחה. זיי געזונט און קוש די קינדער שיחיו און גריס דער שוויגער שתחיה און דער גאַנצער משפּחה זאָלטו לאָזן גריסן איטלעכן באַזונדער גאָר פֿריינדלעך.

מחני בעלך מנחם־מענדל

(היינט, נומ' 130 פֿונעם 20סטן יוני 1913)

תרגום אננה דרסנר

מנחם-מנדל מזורשה לאשתו
שיינה-שיינדל בכתרילבקה :

לזוגתי היקרה, הצנועה, החכמה מרת
שיינה-שיינדל שתחי'.

ראשית בא אני להודיעך, שהנני ב"ה
בקו החיים והשלום. יעזור לנו השי"ת
ונשמע תמיד איש מרעהו אך ורק ידיעות
ובשורות טובות, ישועות ונחמות — אמן.
והשנית, להווי לך ידוע, זוגתי היקרה,
שאינ אני מתערב בענייני הדומה, אינני
מחשיב כלל את ציריה, ושונא אני להקים
צעקות-סרק, מאז ומתמיד הנני נוהג לפי
דרכי ואומר, כי לשווא היא טרחתם של
אותם אנשים הגונים, המטיבים לעשות
בנו ולהמליץ עלינו, שאין אנו גרועים,
כפי שהאחרים מקטרגים עלינו; לפי דעתי
— הרי טובתם זו היא שבבילנו הגדולה
שברעות. לוא הייתי אני, למשל, אחד
הצירים בדומה, הייתי אומר לפורישקיי-
ביץ', ולמארקוב, ולזאמיסלובסקי גם יחד:
אדרבה, דבר ידברו עד שיתפוצצו; ורק
באותו רגע שהיו הם גומרים את דיבור
ריהם, הייתי קם ואומר להם, דווקא בקור
רוח, כך:

זהו? אתם כבר אמרתם הכל? אולי
עכשיו מותר גם לי לאמר מלה? אם כן,
צריך אני לאמר לכם, מורי ורבותי,
שאתם צודקים בכל מכל וכל. בואו-נא
ונעשה-נא את החשבון המדוייק נקודה
אחרי נקודה — ותראו בעצמכם שאני
מסכים עמכם בנוגע לכל פרט ופרט.

1. אתם טוענים, שיש לגרש אותנו מן
הכפרים, מכיוון שעם מפוכח מדי אנחנו.
אמת, ויציב, ונכון, וקיים, וישר! אנחנו
עם מפוכח! ואף יותר מדי! קחו-נא,
למשל, כפר של שלושת אלפים איבאנים,
ובתוכם יושב יאנקל אחד. והנה הוא תמיד
צלול בדעתו. תמיד מפוכח! הלוואי וראו
אותו, ולוא פעם ביובל, מתגלגל על
רגליים כושלות, או פוגע במישהו ולוא
במלה קשה בלבד. ועל כך שעלול הוא
לתפוס גרון ולשסע בו את מוחו של
הזולת בגלל אפס וכלום — הרי אין
אפילו לדבר. אכן מובן, שדבר כזה מסוכן
הוא. כיצד איפוא אפשר להתיר לו לשבת
באותו מקום?

תרגום ישראל ברטל

מנחם-מענדל מזורשה לזוגתו
שיינה-שיינדל בכתרילעווקה.

לזוגתי היקרה הצנועה החכמה מרת
שיינה-שיינדל שתחי'.

ראשית, באתי להודיעך כי הנני ב"ה
בקו החיים והשלום. כה יעזור לנו השי"ת
כי נשמע איש מרעותו אך טובות עם
בשורות נעימות ישועות ונחמות, אמן.
והשנית, להווי ידוע לך, זוגתי היקרה,
כי בדומה אינני מכניס ראשי, אין אנוכי
חובב את הצירים והולכי בטל פושקי
שפתיים שנאתי. הולך אני לשיטתי, כי
לשווא טרחת האנשים היפים, הרוצים
לעשות חסד עמנו, ולהמליץ וכוונתו, כי
איננו כאלו — כפי שאומרים עלינו —
חושב אנוכי כי לא זו, דווקא, הרעה
היותר גדולה. אילמלי הייתי, שווי לפניך,
ציר בין הצירים בדומה, אומר הייתי
לפורישקביץ, מרקוב, וזמיסלובסקי, כי
ירבו ידברו גבוהה גבוהה, וכאשר מכלים
היו את דברם, הייתי זוקף עצמי וטוען
כנגדם בדברי כבושין:

כך? האם כיליתם את אשר היה עם
לבבכם? היורשה גם לי לדבר מעט?
אם כך הדבר, מחוייב הנני לומר לפניכם,
מורי ורבותי, כי צודקים הנכם בתכלית
השלמות מהחל ועד כלה. הבה ואערוך
עתה חשבונני בתכלית הדיוק, מראשית
ועד עת קץ, וראה תראו, כי אני אתרצה
לכם בכל כהנה וכהנה:

1. טוענים אתם, כי יש לרדפנו עד
חרמה מן הכפר, באשר הננו פכחים יותר
מכפי הראוי. אמת, ויציב, ונכון, וקיים
וישר! עם של פכחים הננו, פכחים שב-
פכחים עד בוש! הנה, קחו לכם כפר של
שלושה אלפים איבאנים, יושב שם יענקל
אחד, והוא פכה. תמיד הוא פכה! לו,
לכל הפחות, היו רואים אותו פעם ביובל
מתפלש בעפר, פוגע במישהו במלה
שאינה נאה, שלא לדבר על רציצת מוחו
של פלוני בקרדום על הבל וריק. הלא
מאליו יובן — כי איש אשר כמוהו
מסוכן, וכיצד תותר לו ה"ישיבה"?

תרגום חיה יונס

מנחם מנדל מזורשה לאשתו
שיינה-שיינדל בכתרילבקה:

לאשתי היקרה, הצנועה החכמה מרת
שיינה שיינדל שתחי'.

ראשית, אני מודיע לך שאני ב"ה כמו
שאומרים בקו החיים והשלום. הלוואי
יתן אלוהים ונשמע תמיד בשורות טובות,
ישועות ונחמות, אמן.

ושנית, דעי לך אשתי היקרה, שבדומה
אני לא מתערב, אני לא מעריך את
הנציגים, ושוטיות אני שונא. אני בדעה,
שזו לא רק סתם-טרחה של אנשים טר-
בים, שרוצים לעשות לנו טובה ולהצטדק
ולומר, שאנחנו לא כמו שאומרים עלינו
— אני בדעה, שבשבילנו זו הרעה הגדול-
לה ביותר. אילו הייתי, למשל, נציג
בדומה, הייתי אומר לפורישקביץ, מרקוב
וזאמיסלובסקי, שידברו דווקא נגדנו.
וכאשר היו גומרים לדבר, רק אז הייתי
קם ואומר בשקט:

כבר? כבר גמרתם כל מה שהיה לכם
לומר? אולי מותר גם לי לומר מלה?
אם כן, אז עלי לומר לכם, מורי ורבותי,
שאתם כמעט צודקים באופן כללי. בואו
נעשה חשבון בצורה מדוייקת, נקודה
אחרי נקודה, ותיווכחו לדעת שאני
בדעתכם בכל דבר:

1. אתם טוענים, שצריך לגרש אותנו
מן הכפר, מפני שאנחנו עם פיכה מדי.
אמת ויציב ונכון וקיים וישר! אנחנו עם
פיכה, אפילו פיכה מדי! קחו לדוגמא
כפר שבו יושבים שלושת-אלפים איבוא-
נים, הושיבו שם יענקל אחד, הוא פיכה
יותר, תמיד פיכה! לוא ראו שאפילו פעם
ביובל יגע לרעה במישהו! מובן שאין
מה לדבר על זה שיקח גרון וישבור את
הראש של מישהו על לא כלום. מובן
שדברים כאלו מסוכנים. איך לתת לו
לשבת שם?

2. אתם טוענים שיש לנשל אותנו מכל מקום, ולוא הזעום ביותר, של פרנסה, מכיוון שעם מחוכם מדי אנחנו, ומסוגלים אנו לעשות מכדורי שלג גלילי-גבינה ומרובל אחד — שניים, ובשל כך קשה לכם להתמודד אתנו. אמת, ויציב, ונכון, וקיים וישר! והרי מובן מעצמו, שזה אסון. אבל מי אשם באותו אסון, מורי ורבותי, אם לא אתם בעצמכם, בכך שאין אתם מרשים לנו לעסוק בשום דבר, פרט למסחר?

3. אתם טוענים, שמשאירים אתם לנו את המסחר בלבד, היות וחרפים ושנונים אנו לעומתכם, ועוד עלולים אנחנו, אומרים אתם, לספק לכם חלילה — תוך כדי זמן קצר — את הקצינים המעולים ביותר, את הגנרלים הגדולים ביותר, את הפקידים דים ההגונים ביותר; כמו כן גם מנהלים של גימנסיות, חוקרים, תובעים, מושלים, שרים, כבאצות אחרות. אמת, ויציב, ונכון, וקיים, וישר! מי יתן ותמורות אלו יחולו בנו כה מהר, כפי שבוודאי כלל לא במהרה יקויימו בנו.

4. אתם טוענים, כי למרות שהנכם מונעים בעדנו את הגישה לכל המקומות, ולמרות שאתם מגרשים אותנו, ומרחיקים אותנו, ורודפים אותנו, וממציאים מדי יום ביומו בלבולים חדשים וגזרות חדשות נגדנו, אין אתם מצליחים לבער אותנו מכל מקום, אלא נהפוך הוא: למרות כל אלה, אומרים אתם, משחקים אנו את התפקידים החשובים ביותר; והפאברייקאנטים העשירים ביותר, אומרים אתם, משלנו הם; והבאנקירים הנכבדים ביותר, אף הם משלנו; והאקספורטרים הגדולים ביותר — הם משלנו, שלא לדבר כלל על השפעגעליאנטים, כלומר הספסרים, שהרי חוץ מאלה אשר משלנו הם, אין למצוא שם אף כלב מטורף אחד בבורסות שלכם. אמת, ויציב, ונכון, וקיים וישר! ועתה אדבר אני ממש בלשונכם אתם: ככה היה, וככה גם יהיה. העניין הזה אבוד, מורי ורבותי, ואילו אתם בכבודכם ובעצמכם אשמים בכך, כפי שאמרתי לכם זאת קודם לכן.

5. אתם טוענים, שאף בענייני כתיבה, כלומר בכתיבת ספרים ועתונים, וכמו כן גם בענייני זמרה ונגינה, תופסים אנו אצלכם את המקום הראשון והראשי.

2. טוענים אתם כי נחוץ לקחת מאתנו, בכל מקום בו עדיין ישנה, את מעט הפרנסה, כי אנחנו עם חכם יותר מן הרגיל, כי יכולים אנחנו לעשות חריצי גבינה משלג, ומקרובו — שניים, וקשה לכם לעשות עמנו תחרות. אמת ויציב ונכון וקיים וישר! הלא מאליו יובן, כי זהו פגע רע, אך מי האשם, מורי ורבותי, בפגע רע זה, אם לא אתם בכבודכם ובעצמכם עם אי-ההרשאה לעסוק בכל ענין, מחוץ למסחר?

3. טוענים אתם, כי לא תרשו לנו לעסוק בכל ענין, יען כי הננו יותר מדאי מחודדים לגביכם, יכולים אנו, אומרים אתם, בזמן לא רב, לתת לכם את האופייצרים היותר טובים, את הגנרלים היותר גדולים, את הפקידים היותר מהוגנים, ראשי הגימנזיונים, חוקרים ודורשים עם קטיגוריון, מושלי פלכים עם מינסטרים, ככל אשר נשמע ונעשה בשאר הארצות. אמת ויציב ונכון וקיים וישר, הלוואי והיו הדברים באמת כך, כשם שאינם עומדים להתרחש במהרה בימינו...

4. טוענים אתם, כי אף-על-פי שאינכם מניחים אותנו לנפשנו, ואף-על-פי שאתם טורדים אותנו, מגרשים אותנו, ורודפים אותנו, ומייגעים את מוחכם כדי להמציא בכל יום בלבולים חדשים עם גזירות חדשות, הרי — ולמרות הכל — אין אנו כלים כעשן, ואדרבה, ממלאים אנו את העיניים היותר גדולים, בעלי הפבריקאות היותר עשירים, אומרים אתם, הם משלנו, הבנקאים היותר מעולים הם משלנו, סוחרי האקספורט היותר עשירים הם שלנו — שלא לדבר על מפקיעי שערים בבורה, שהרי מחוץ לנו אין שם אפילו כלב שוטה — אמת ויציב ונכון וקיים וישר! מדבר אני בלשונכם: כך הווה וכך יהיה, דבר אבוד הוא, מורי ורבותי, ואתם החייבים בכך, כפי שכבר הגדתי זאת לכם.

5. טוענים אתם, כי אפילו בעסק הכתיבה, בספרים ובמכתבי-העתים הכתוב מדבר, ואפילו בעסק הזמרה והנגינה, נוטלים אנו מכם את בכורתכם. אמת

2. לפי דעתכם, צריך לקחת לנו כל חתיכת פרנסה איפה שישנה, מפני שאנחנו עם חכם מדי. אנחנו יכולים לעשות משלג גבינה, ומגרש — שניים, ולכם קשה להתחרות אתנו. אמת ויציב ונכון וקיים וישר! ומובן מאליו שזה אסון. אבל מי אשם באסון הזה, מורי ורבותי, אם לא אתם בעצמכם, בזה שאתם לא נותנים לנו להתקרב לשום דבר חוץ ממסחר.

3. אתם טוענים, שאתם לא מרשים לנו להתקרב לשום דבר מפני שאנחנו ממזרים יותר מדי בשבילכם. אנחנו יכולים, לפי דעתכם, לתת לכם בזמן קצר את המפקידים והאלופים הכי גדולים, את הפקידים הכי טובים, מנהלים של גימנסיות, חוקרים ועורכי-דין, מושלים ושרים, כמו שהדבר בארצות אחרות. נכון. הלוואי וזה היה כך, כמו שלא יקרה כל-כך מהר...

4. אתם טוענים, שאעפ"י שאתם לא נותנים לנו לגשת לשום דבר, ואעפ"י שאתם רודפים אותנו ומוצאים בכל יום עלילות-דם חדשות וגזירות חדשות, אי אפשר לסלק אותנו, ואדרבה, אנחנו משחקים את התפקיד הכי גדול. התעשיינים העשירים ביותר — משלנו, וגם היצואנים הכי גדולים. בנוגע לספסרים בבורסה זה מובן, חוץ מאתנו אין שם אף כלב משוגע. נכון, ואני אומר בשפה שלכם: כך היה וכך יהיה. זהו דבר אבוד, מורי ורבותי, אתם בעצמכם אשמים בו, כמו שאמרתי מקודם.

5. אתם טוענים, שאפילו בעניין כתיבת ספרים ועתונים, וגם בעניין של משחק ושירה, אנחנו תופסים את המקומות החשובים ביותר. אמת. החשוב ביותר או לא

אמת, ויציב, ונכון, וקיים וישר! אולי לאו דווקא המקום הראשון, ואולי גם לא המקום הראשי, אבל מקום מכובד וודאי אנו תופסים שם. אלא שהפעם אין אתם אשמים כלל בכך. אותו הדבר מעם אלוהים הוא, ובן-אדם — קצרה ידו מלהושיע. יכולים אמנם לגרש בכוח יהודי עני מן הכפר, לזרוק החוצה יהודיה חולה על מטלטליה העלובים; אפשר להוציא בעורמה מפי הזולת את פרוסת-פתו האחרונה; ואפשר למרר לו את החיים עד כדי כך, שינוס כל עוד הנשמה באפו, מבלי לדעת להיכן, אבל לרוקן את מוח האדם מן הלשד שבו, ליטול באלימות את העט מידו, או לסחוב את קולו מגרוננו — הרי אלה הם דברים בלתי-אפשריים.

6. אתם טוענים, שילדינו להוטים אחרי התורה שלכם יותר מאשר ילדיכם; שיל-דינו מתקדמים בלימודי התורה שלכם, עד שילדיכם אינם מצליחים לעולם להתמודד אתם ולהחזיק מעמד נגדם. אמת, ויציב, ונכון, וקיים, וישר! הילדים שלנו, חוץ מזה שיש להם ראשים טובים, כלומר תפיסה מהירה, יש להם גם חשק רב ללמוד, ואילו אותו חשק נטעתם בהם אתם, במו ידיכם! על כן, מחפשים אתם עכשיו כל מיני תחבולות: פרוצנטים, כלומר ריבית, ופרוצנטים מן הפרוצנטים, כלומר ריבית דריבית, והנכם דוחפים אותם ודוחפים, עד שמדחיפים אותם לגמרי החוצה... בוודאי, זו אמתלה טובה. וכי משהו ישמיע, חלילה, טרוניה נגדכם ויגיד, שאין אתם צודקים חלילה? ואותו המעשה הנעשה על-ידיכם בצעירים בגימנסיות ובאוניברסיטאות, נעשה גם במבוגרים יותר, בצבא. יש לגרש אותנו, אומרים אתם, לגמרי, מן השרות הצבאי, ובכך, רחמימים, צודקים אתם בהחלט. מכיוון שאין לכם שום תועלת מאותן הטענות שאנחנו טוענים נגדכם: „הייתכן הדבר, שאנו נשלם לכם מסים, וגם נספק לכם סולדאטים, כלומר חיילים, וגם נחשב בעיניכם כבנים-חורגים?“ אלא אם כן — היכן היושר? היכן ההגינות? היכן אלוהים? אבל מי זה ידבר בימינו על דברים כגון אלה?

לעומת זאת, יש לכם עוד טענה נגדנו, טענה מספר 7. היא טענת הדם. שוחטים אנחנו, אומרים אתם, את התינוקות שלכם ובדמם משתמשים אנו בחג הפסח. אכן, מוטב ונשאיר טענה זו לפעם אחרת.

ויציב ונכון וקיים וישר! בכורה — או לא בכורה — מקום כבוד יש לנו, אך בכך אין בכם אשם, והו מן הדברים שחונן בהם האל, ואין אדם יכול להושיע אם ברב אם במעט. יכול אדם לשלח יהודי אביון מן הכפר, להשליך יהודיה חולנית עם תשמישי מיטתה. יכול אדם להתחכם לגזול מזולתו את בלעו האחרון מפיו, יכול אדם להמר כל כך לזולתו, עד שימהר ויפרח לחללו של עולם! ואולם, לגזול את המוח מן הראש, את העט מן היד, את הקול מן הגרגרת — דבר זה הוא מן הנמנע...

6. טוענים אתם, כי ילדינו להוטים יתר על המדה אחרי תורתכם, והם הולכים ומנצחים את ילדיכם, עד שאין מי שישווה להם. אמת ויציב ונכון וקיים וישר! ילדינו, מחוץ לכך שיש להם קדקודים מן המובחר, הרי הם גם מן המתאווים תאוה גדולה — ואתם הם שעשיתם אותם לבעלי תאוה, אתם ולא אחר! על כן שתיים אתם עתה עצות לנפשכם! פרו-צענטין ופרוצענטין דפרוצענטין, והבה נאריך לחוץ, עד אשר ילחצו אותם לחוץ... וודאי שזו עצה טובה ונכונה, ומי הוא זה אשר יטען כנגדכם, שאין הצדק עמכם? וכשם שפני הדברים עם קטני הילדים, תלמידים של בתי הגימ-נזיונים והאוניברסיטעטין, כך הם עם הגדולים שבהם בעבודת הצבא. נחוץ הוא, כך אומרים אתם, להשליכנו לחלוטין מעבודת הצבא. ומן הסתם הצדק כולו עמכם, כי נטען כנגדכם: „היתכן, מסים משלמים אנו, אנשי חייל נותנים אנו, ולמה נחשב בעיניכם כבנים חורגים?... איי, היכן הוא היושר? היכן מידת האנו-שיות? היכן הוא האלוהים?“ — אך מי זה מדבר כיום הזה על מיני דברים כאלו? רואים אתם, ועוד טענה יש לי עמ-כם, 7 במספר — הריהי טענת הדם, כי שוחטים אנו, אומרים אתם, את צא-צאיכם הקטנים ומשתמשים בדמם לפסח — את הטענה הזאת נגיה לעת אחרת, כי למה נטעה? כפי שהיה רבי עליו השלום נוהג לומר, כיון שהגיע יום החמישי והיינו צריכים לומר לפניו את אשר קראנו בשבוע ההוא, ומסתמא שלא ידענו את הדברים, אך אף-על-פי-כן

החשוב ביותר — מקום מכובד אנחנו תופסים. אבל בזה אתם לא אשמים. זאת אצבע אלוהים. אפשר לגרש בכוח יהודי מסכן מן הכפר, לזרוק יהודיה חולה ביחד עם כלי ביתה; אפשר להוציא בצורה מחוכמת לאדם את הפרנסה האחרונה מהפה. אפשר למרר את החיים לאדם עד שיעלם. אבל להוציא לאדם את המוח מהראש, את העט מהיד, את הקול מהגרונן — זה דבר בלתי-אפשרי.

6. אתם טוענים, שהילדים שלנו רצים אחרי תורתכם, עד שהם משיגים את הילדים שלכם, ואי-אפשר אף פעם להיות שווים להם. אמת. לילדים שלנו חוץ מחוכמתם, יש גם רצון חזק — אתם אלו שהבאתם לזה שיהיה להם רצון חזק, אתם בעצמכם! לכן אתם עסוקים עכשיו בחיפוש עצות: מחשבים כל מיני חישו-בים איך להוציא אותם. בוודאי שזו עצה טובה, ומי יוכל לבוא ולטעון לפניכם שאתם לא אשמים? כמו שהדבר אצל הילדים הקטנים, בגימנסיות ובאוניברסי-טאות, כך הדבר אצל הגדולים יותר בצבא. אתם טוענים שצריך לגרש אותנו לגמרי מן הצבא, ואתם צודקים מאוד, מכיוון שלשם מה לכם שנבוא אליכם בטענות: איך זה ייתכן, מיסים אנחנו משלמים, חיילים אנחנו נותנים, למה תחשבו אותנו בנים חורגים? ואם נגיד: איפה היושר? האנושיות? אלוהים? מי מדבר כיום על דברים כאלה?

אתם רואים, רק טענה אחת קיימת בשבילכם — זאת טענה מספר 7: טענת הדם. שאנחנו שוחטים, אומרים אתם, את הילדים הקטנים שלכם, ומשתמשים בדם לפסח — טענה זו נשאיר לפעם אחרת. כי למה נעשה מעצמנו צחוק? כמו שאמר הרבי, עליו השלום, כשבא היום החמישי והיינו צריכים להראות שאנחנו למדנו וידענו את הלימודים, וכנראה לא ידענו כלום, אבל העמדנו פנים של יודעים: „יודעים אתם, ממורים, שאני יודע שאינכם מתחילים לדעת גמרא, אם כן, לכל הרוחות, מדוע אתם מתנועעים כך?“ במלים אלה אפנה גם אני אליכם:

שהרי לשם מה עלינו לרמות אחד את השני? כפי שהיה אומר הרבי שלי, עליו השלום, כשהגיע יום חמישי ואנו עמדנו לחזור בפניו על שיעור השבוע שאותו כמובן לא ידענו, ומשהיינו מתחילים להתנועע ולשיר, בכדי שהרבי יחשוב שבכל זאת יודעים אנו: „הרי יודעים אתם, ממזרים, שאני יודע כי אין אתם אפילו מתחילים לדעת את הגמרא, למה לכם איפוא, לכל השדים והרוחות, להתנועע?“ בכך רצייתי לומר לכם, מורי ורבותי: הרי יודעים אתם, שאני יודע, שאף אתם יודעים, שאין כל זה אלא בלוף; לשם מה לכם איפוא לספר את כל המעשיות הללו? מכיוון שדווקא העסק הזה חסר לכם לכל הערימה כולה? בכדי להצדיק קצת את עצמכם ולהצטדק במקצת בפני העולם, כי מגרשים אתם אותנו, הואיל ועם של פראי-אדם אנחנו, בעלי מנהגים פראיים עוד מימי קדם. „תארו-נא בנפשותיכם — הם עדיין משתמשים בדם לפסח“... והרי העולם כולו מכיר אותנו יותר טוב מכם, מימים קדמונים! מה זה חשוב? בינתיים מקימים רעש, בינתיים הנני מטיח בפניך, שאחותך השתמדה. הרי אין לך כלל אחות, הגך טוען? לך והבא הוכחות!... הקיצור הוא, מורי ורבותי, שהנני מצדיק אתכם, כפי שהנכם רואים, כמעט בכל נקודה ונקודה. כעת נשאר לנו רק עוד דבר יחיד: לשם מה בעצם אתם צריכים אותנו? האם לא מוטב לכם להפטר מאותו אסון? עשׂו-נא, מורי ורבותי, חשבון, אלו חיי אושר היו צפויים לכם, אילו הייתם קמים בבוקר מבלי למצוא אצלכם אף יהודי אחד, ולוא רק לרפואה בלבד! הא כיצד? בקשׂו-נא אותי, ואתן לכם קומבינציה פשוטה ומכובדת, אשר אפשר לבצע אותה בנקל. למה לכם לאכול את לבבותיכם, ולמה לכם כל אותן טרדות והוצאות ועוד מיני דברים שכאלה? הרי מוטב לכם להכריז ולהודיע בכל בתי-המדרשים, בתי-כנסת ובבתי-תפילה למיניהם, שכל יהודי ויהודי החפץ לצאת את ארצכם — יסע לו לבריאות, בשם אלוהי ישראל. יינתן לו כרטיס-רכבת של המחלקה השלישית עד הגבול, וכמו כן מאה רובלים דמי-כיס, להוצאות הדרך. כעת, עשׂו-נא חשבון, מורי ורבותי, בכמה עלול לעלות לכם כל אותו עסק, כביכול, גם יחד? סך הכל

נענענו עצמנו וזמרנו בנגון, למען יחשוב כי יודעים אנו: „יודעים אתם, ממזרים, כי יודע אני גם יודע, שאינכם מתחילים לדעת את הגמרא, עתה, לאלו רוחות רעות נענעתם עצמכם כל-כך?“ באותן מלים רוצה אני לומר לפניכם, מורי ורבותי: יודעים אתם, כי יודע אני, שיודעים אתם, כי זהו מה שקורין בלוף, ועתה, למה תספרו מעשיות?... רק זאת, שצריכים אתם לכך כצדוק הדין, מעט כדי להצדיק בפני עצמכם ומעט כדי לצאת ידי חובתכם בפני העולם, כי מגרשים אתם אותנו על שום שהננו עדיין עם פרא עם מנהגים פראיים מימים קדמונים. „שוו בנפשכם — הם צריכים עדיין לדם לפסח!“... ואם מכיר אותנו העולם מימים ראשונים, והכרתו טובה יותר וקרובה יותר? — מה יוצא מכך? בין כה וכה — רעש ומהומה. ובין כה וכה מזכיר אני בפניך את אחותך המשתמדת. ואם אין לך אחות? לך והצדק עצמך!...

הקיצור, מורי ורבותי, כאשר רואים אתם נתתי לכם את הצדקה כמעט בכל הענינים, ועתה, נותר רק ענין אחד: למה צריכים אתם אותנו? האין טוב לכם להפטר מפגע רע? חשבו לפניכם רק זאת, מורי ורבותי, מה היו פני הדברים, אלמלא קמים הייתם בבוקר — ואין עמכם יהודי אפילו לרפואה!... הכיצד? הפגיעו בי, ואתן לכם קומבינציון פשוט ונכבד, ודווקא בטובות. כי למה תאכלו את לבבכם בטרחה, בהוצאות ובשאר ירקות? הלא טוב יותר שתודיעו ותכריזו בכל בתי-המדרשות, בתי-הכנסיות, גדות לים עם קטנים, כי כל יהודי שיחפוץ לנסוע לדרכו, יסע לו, בשם אלקי ישראל, בשלום, ינתן בידו כרטיס מסילת-הברזל מן המחלקה השלישית עד לגבולין, ומעות קטנות, כמאה, לכיסו, להוצאות... חשבו, מעתה, מורי ורבותי, כמה יעלה הדבר בידכם מכל וכל? הרי הבל וריק! שהרי ממילא לא יחושב מסע-הברזל שהוא שלכם — נותר רק מעט הכסף להוצאות. אם כן על מה הצעקה? הבה נחשב ששה מליון מבני ישראל ומאה על כל יהודי — יצא לנו ערך סך שש מאות מליון. חסר למיליארד רק ארבע-מאות מליון — האם לא ישווה בעיניכם מיליארד, אם תפטרנו מצרור יהודים אשר כזה, בלא עין הרע?... חשבו לפניכם,

הלוא אתם יודעים, שאני יודע, שאתם יודעים, שזה שקר, לכן למה אתם מספרים מעשיות?... אתם צריכים את זה בשביל להצדיק את עצמכם, וקצת בשביל להראות יפה בעיני אחרים, שאתם רודפים אותנו בגלל שאנחנו עם פראי עם מנהגים פראיים. „תארו לעצמכם — הם משתמשים בדם לפסח!“... זה שהעולם מכיר אותנו עוד מקודם, וטוב יותר וקרוב יותר? מה זה משנה? בינתיים יש רעש. בינתיים אני מאשים אותך בזה שאחותך משומדת. זה שאין לך אחות? לך והצדק!...

בקיצור, כמו שאתם רואים, עניתי לכם כמעט על כל הנקודות. כעת נשאר רק דבר אחד: בשביל מה אתם צריכים אותנו? לא יותר טוב לכם להפטר מהאסון?... תארו לכם איזה חיים היו לכם אם הייתם קמים בבוקר אחד ומגלים, שאין לכם אפילו יהודי אחד לרפואה!... איד? למה לכם להתעסק בדאגות והוצאות ועוד? תודיעו בכל בתי-המדרש ובתי-הכנסת, שכל יהודי שרוצה לנסוע, שיסע. נותנים לו כרטיס רכבת, מחלקה שלישית, עד לגבול דמי-כיס להוצאות. תעשו עכשיו חשבון כמה יעלה לכם הדבר באופן כללי? — כלום! את הרכבת לא מחשבים — זו הרי הרכבת שלכם — נשאר רק קצת דמי-כיס להוצאות. אז מה הרעש? נגיד, ששה מליון יהודים, מאה לכל יהודי, ואת אומרת 600 מליון, חסרים עוד 400 מליון למיליארד — לא שווה לכם אפילו מיליארד בשביל להפטר מחבילה כזו של יהודים, בלי עין הרע?...

במאומה ובלא כלום! מילא, דמי כרטיס אין מה לקחת בחשבון, מפני שהרי הרכיבת של כם היא בלאו הכי; נותרו איפוא רק אותם דמי-כיס עלובים, במחילה מכבודכם, להוצאות הדרך. מהו אם כן אותו הגוואלד, הרעש, שאתם מקימים? נגיד, שמאה רובלים עבור כל אחד מששת מיליוני היהודים יהוו בערך שש-מאות מיליונים, הווה אומר: אפילו עד המיליארד טרם הגענו. עדיין חסרים לכם עוד ארבע-מאות מיליונים שלמים. האמנם באמת לא כדאי לכם להוציא סכום, שאפילו עד מיליארד אחד אינו מגיע, בכדי להפטר מאמתחת כזו של יהודים, בלא עין רעה? ... שקלו-נא זאת בדעתכם יפה-יפה, מורי ורבותי. הנני מקציב לכם שנה שלמה, לעיין היטב בעניין הנ"ל...

דברים אלה, זוגתי היקרה, הייתי משיע באוזניהם, אילו הייתי אני ציר, כלומר דפוטאט, בדומה שלהם. והיה ותשאלני אותי, מה עלול לקרות פן הקומדיניאציה שלי אמנם תמצא חן בעיניהם, והם יהיו מוכנים לקבל את הפרוייקט שלי? להיכן נעביר ונשים אותם כולם... בדיוק כך שאל אותי גם חאסקל קוטיק. אותו יהודי יש לו מין טבע כזה, שהוא מוכרח תמיד לשאול כל מיני קושיות ולהתווכח על כל דבר ודבר. מה שלא תגיד לו, הייב הוא לאמר את ההפק! אדרבה, בא אני אליו ומספר לו על התכנית שלי בצורה יאה ונאה, כנהוג, ואילו הוא איננו נותן לי לגמור, מפסיק אותי ומתחיל מיד בשאלה: ומה יהיה, אומר הוא, ראשית — אם למרות הכל לא ירצו להרשות לנו לעזוב? ושנית, אומר הוא, אולי היהודים שלנו, אומר הוא, לא ירצו אף הם לצאת? ושלישית — אם כבר יסכימו שני הצדדים לאותו עניין, מהיכן ניקח, אומר הוא, כל-כך הרבה כסף ומוזון ועוד דברים כאלה וגם קרונות, שנוכל לשלשל דרכם ששה מיליון איש, בלי עין הרע? עוד ועוד מיני קושיות כגון אלה הוא שואל, ואילו אני נותן לו לדבר כאוות נפשו. מתחשק לו ליהודי לדבר קצת, למה לא אעתר לרצונו? שידבר. והוא אכן דיבר, ודיבר, ודיבר. וכשהוא סיים לדבר, התחלתי אני בדברי אני, והשבתי לו על ראשון ראשון, ועל אחרון אחרון, וסתרתי, כמובן, את כל הטענות שלו, כפי שידעתי מאז

מורי ורבותי, הנה נתתי לפניכם זמן שנה להתבונן בדבר... כך, זוגתי היקרה, הייתי מדבר עמהם אילמלא הייתי ציר, ואם עוד תרבי תשאלני ממני, מה יהיה אם תראה בעיני-הם הקומבינציון שלי ויסכימו למה שתכנתי? לאן נפנה כולנו? אותה קושיה גם הקשה לפני חאסקל קוטיק. אותו יהודי טבע יש לו לשאול בכל פעם שאלות, ולהפוך כל דבר וראשו למטה. על כל מה שלא תאמרו לו — יוכיח לך את הפוכו! רק באתי לפניו וספרתי לו את מה שתכנתי, ודווקא יאה ונאה כמו שצריך להיות, והוא אינו מניח לי להרצות דברי עד תומם ומתחיל מיד לחזור ולשאל: ראשית, מה יהיה, אם לא ירצו, אומר הוא, לשלחנו? והשנית, שמה לא ירצו יהודינו, הוא אומר, ללכת? ושלישית, אפילו יסכימו שני הצדדים — מהיכן יקחו, אומר הוא, כסף רב כל כך, עם קרונות, עם צרכי אוכל נפש ועם שאר הדברים, כדי שימצא, הוא אומר, להעביר ששה מיליון נפשות, בלא עין הרע? ועוד קושיות כהנה וכהנה. הנחתי לו להשמיע דבריו, רוצה יהודי לדבר מעט — מדוע לא אעשה עמדו חסד? דבר הוא, דבר ודבר, וכשכלה לדבר, החילוני אנוכי לדבר, ולהשיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ומסתמא שנצחתי את כל טענותיו, כפי שיכול אני! וכאשר ראה, כי רע המעשה, נפל על המצאה: „מה יהיה, אומר הוא, רב מנחם מענדל, אם יארע פוגרום, לא עתה, אומר הוא, אלא לעתיד לבוא, לאחר שנות מאה, מנין יוקח, אומר הוא, יהודי?“ אומר אני לו: „אפילו, אני אומר, אין זו אלא המצאה, הרי מהיכא תיתי, אומר אני, לו עלתה בידך אף-על-פי-כן ליפול על המצאה נאה הימנה, ואולם, אם, אומר אני, כוונתך יוצאת מלבך, הרי גם לזאת תמצא עצה: כשם שבעת האחרונה, אומר אני, נטפלו להם למשומדים שבינינו ועמדו לנהוג בהם קמעא כמנהג יהודים, והדעת נותנת, אני אומר, כי כבר החלו לטעום כמונו מן הפרוצענטין ופרוצענטין דפרו-צענטין... הם יוותרו על מקומם, אומר אני, הרי יוכלו בשעת הדחק לצאת יפה ידי חובתם במשומדים — הנחה דעתך, אם לא?“ מניח הוא לי לשעה קלה וחוזר ואומר: „משלים, רב מנחם-מענדל, שלא מן הענין, הבה, אומר הוא, נשוב

תחשבו על כך, מורי ורבותי, אני נותן לכם שנה לשם כך... כך, אשתי היקרה, אדבר אתם כשאהיה נציג. אבל תשאלני: מה יהיה אם התכנית שלך תמצא חן בעיניהם? לאן נלך כולנו? ... אותה השאלה שאל גם חסקל קוטיק. יש ליהודי הזה אופי משונה והוא שואל שאלות על כל דבר, והוא גם מתעקש. אני בא ומספר לו על התכנית, הוא לא נותן לי לגמור ומתחיל תיכף לשאול: מה יהיה, ראשית כל, אם לא ירצו לתת לנו לצאת? שנית, אם לא ירצו היהודים ללכת? שלישית, אפילו אם שני הצדדים יסכימו — איפה יקחו כ"כ הרבה כסף ועגלות, אוכל ועוד, בשביל להעביר שישה מיליון אנשים? ועוד ועוד כל מיני קושיות. נתתי לו לדבר, יהודי רוצה לדבר קצת, למה לא אעשה לו נחת? והוא דיבר ודיבר ודיבר. וכאשר גמר לדבר התחלתי לענות לו, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, והרסתי לו, כנראה, את כל הטענות שלו כמו שאני יכול. ראה שאין סיכוי, ונפל על המצאה: „מה יהיה, ר' מנדל, אם יהיה פוגרום, לא עכשיו, אלא בעוד מאה שנה, איפה יקחו יהודי?“ אני אומר לו: „אם זו רק המצאה, יכול היית ליפול על המצאה יותר יפה. אם אתה מתכוון ברצינות, יש גם לזה עצה: בזמן האחרון התחילו להתעסק גם במשומדים שלנו, ורוצים להשוות אותם קצת עם היהודים. הוכחה לזה: התחילו להתעסק גם איתם באחוזים. והיות והם ישארו במקום, יוכלו, כשיצטרכו, להסתפק גם במשומ-

יהודי ליטא

ומלחמתם בגרמניה הנאצית

מאת דב לוין

טוריה הליטאית. עם זאת יש להדגיש, שיהודי וילנה כבר נלחמו בפועל, במסגרת הצבא הפולני, נגד הגייסות הגרמניים במלחמה הקצרה בספטמבר 1941. כמו כן המשיכו לוחמים יהודים תושבי ליטא להילחם בגרמנים ובעללי-בריתם — כחיילים וכפרטיזנים — גם לאחר שחרור ליטא ועד כניעת גרמניה במאי 1945. פרק הזמן הרלבנטי לנושא מתחיל איפוא ב־1 בספטמבר 1939, ומסתיים ב־8 במאי 1945, עם סיום מלחמת העולם השנייה באירופה.

נקודת-המוצא העיקרית של האירועים המרכזיים הנדונים במחקר מעוגנת, כאמור, ביהודי ליטא ובטריטוריה הליטאית, כפי שהוגדרו לעיל. עם זאת אין להימנע מלהכליל בו את פעילותם המלחמתית של יהודי ליטא, שנקלעו בדרכים שונות לאחר פרוץ המלחמה לבריה"מ שעדיין היתה אז בלתי-כבושה. התחום הגיאוגרפי של הלוחמה הפעילה של יהודי ליטא בגרמנים מקיף איפוא אף את כל מקומות ההתארגנות וזירות הקרב, שבהם השתתפו היהודים במספרים ניכרים, הווה אומר: קטע רחב של מרכז רוסיה האירופית ומערבה, המהווה מעין משולש, שקודקודו בעיר גורקי על נהר וולגה ושתי צלעותיו מתרחבות מערבה לכיוון הים הבאלטי, והוא כולל, פרט לטריטוריה הליטאית, גם חלק מן הטריטוריות של ביילורוסיה, לאטביה, פולין ופרוסיה המזרחית.

מבנה המחקר נקבע במידה רבה בהתחשב עם המציאות המסויימת של יהודי ליטא בתקופה הנדונה, וכן על-ידי הדינאמיקה של האירועים. כך, למשל, חייבו מהות הנושא והיקף מרכיביו אבחנה סכימאטית של פעילויות הלוחמה של היהודים משני צדי החזית הסובייטית-גרמנית: בטריטוריה של ליטא הכבושה — מחד גיסא, ובזירות הקרב האחרות —

במשך עשרים-וחמש שנים שחלפו מאז השואה ועד היום, פרסמה ההיסטוריוגרפיה היהודית והלא-יהודית עובדות לא-מעטות על השתתפותם של יהודי ליטא במלחמה בגרמניה הנאצית, בתקופת מלחמת העולם השנייה. אולם מרביתן של עובדות אלה היו חלקיות, סתומות או מגמתיות, ובעיקרן לא השתלבו זו בזו, ולפיכך אין בהן כדי להסביר את הרקע ואת ההתהוות של המאורעות. אין צריך לומר, שדבר זה קשור במידה רבה בחורבנה של ליטא ההיסטורית וגם במצבה המדיני של ארץ ליטא בימינו. הגיעה איפוא השעה לחקור ולתאר בצורה כוללת את חלקם של יהודי ליטא במסגרות הלחימה הפעילה בנאצים, תוך ניתוח והסבר התופעה מבחינת היקפה, טיבה ועוצמתה.

התחום של "יהודי ליטא" לגבי מחקר זה איננו גבולות ליטא המצומצמת, כפי שהיו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, אלא גבולותיה המדיניים של הרפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית הליטאית, כפי שנקבעו ב־1940, וכפי שהנם היום, ובתוכם גם חבלי וילנה, שווינצ'יאן, טרוקי ואיישישוק, שסופחו לליטא בתחילת מלחמת העולם השנייה, שנה וחצי לפני הכיבוש הגרמני. וזאת, משום שבמשך מרבית מלחמת העולם השנייה נכלל איזור זה במסגרת של מימשל מינהלי אחיד, של הליטאים, של הסובייטים ושל הגרמנים, ובעיקר משום הגורל האחד אשר פקד את היהודים בתחומו.

תקופת הכיבוש הנאצי בליטא החלה ב־22 ביוני 1941, הוא יום הפלישה של חילות גרמניה לבריה"מ בכלל ולליטא בפרט, והסתיימה ב־27 בינואר 1945, הוא יום גירושם על-ידי הצבא הסובייטי ובכללו הדיבויזיה הליטאית, מעיר הנמל קלאיפדה (ממל) — היישוב האחרון שהחזיקו הגרמנים בטרי-